

A PERIODIKUM-ÁLLOMÁNY MINT KUTATÁSI TÁRGY II.

(A nemzetközi folyóirattermés mutatói és trendjei
és a könyvtári gyakorlat)

Bükyné Horváth Mária
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

1. Visszapillantás és célkitűzés

Egy korábban közölt szakirodalmi áttekintésünkben /1/ azokról a munkákról adtunk hírt - természetesen csak kis töredékét érintve a nemzetközi szakirodalomnak - amelyek a nemzetközi periodikum-terméssel és az ezen belül megmutatkozó trendekkel foglalkoznak.

Jelen összeállításunkban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy a nemzetközi szakirodalomban megtalálható különféle megállapítások a hazai könyvtárak gyakorlatában hogyan alkalmazhatók. Ez alkalommal természetesen további szakirodalmi részletekre is ki kell majd térnünk. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi megállapítások alkalmazását nem egy adott könyvtár nézőpontjából vizsgáljuk, hanem ennél általánosabban, arra keresünk választ, hogy több könyvtár gyakorlata, illetve lehetőleg minél szélesebb könyvtári körök gyakorlata szempontjából mit kell és lehet értékesítenünk ebből a szakirodalmi információs és megállapítás-anyagból.

1.1 A világ periodikum-termésének nagysága és a könyvtári gyakorlat

Elsőként a világ periodikum-termésének nagyságából fakadó gyakorlati következtetések problematikája merül fel. Kell-e tudni egyáltalán a könyvtárosnak, illetve kifejezetten a folyóirattárosnak azt, hogy milyen volumenű a világ folyóirattermése? Nézetünk szerint több szempontból is fontos információ ez, de talán elsődlegesen azt érdemes tudni a könyvtárosnak, hogy mekkora a világ folyóirattermése azokon a szakokon belül, melyek az adott könyvtár közvetlen profilját képezik, ahol dolgozik.

1.11 A világ periodikum-termése és a periodikum-szerzeményezés

Még az országos tudományos könyvtárak is csak kis hányadát képesek a világ periodikum-termésének beszerezni. Nézzünk mutatóba néhány adatot! Az Ulrich's International Periodicals Directory 14. kiadása 50 000 periodikum címét sorolja fel, ami a világ tudományos, illetve tudománypszerűsítő folyóiratainak kb. egyharmada s egyben legértékesebb része. Nos ezen anyagnak az Egyetemi Könyvtár 5%-át, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 0,7-0,8%-át, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kb. 9,4%-át, az Országgyűlési Könyvtár 1,62%-át, az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ 10,1%-át, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Dokumentációs Központ kb. 0,8-0,9%-át, az Országos Széchényi Könyvtár kb. 2,25%-át birtokolja. S országosan is csak mintegy 30-35% jut el hozzánk. Természetesen, ha egy-egy szakterület anyagának nemzetközi periodikum-termését és a szakterületet képviselő, főgyűjtőkörben gyűjtő könyvtár kurrens külföldi periodikum-anyagát vetjük egybe, már egészen más, jobb eredményeket kapunk.

A legfőbb kérdés tehát az, hogy mi legyen a világ folyóirattermésének az a néhány százaléknyi anyaga, amit a könyvtárral szemben támasztott kutatási igények legelőnyösebb kielégítésére jártni kell. Éppen erre vonatkozóan ad ötletet Wolfgang EISOLD /2/. Azt állítja, hogy az állománygyarapítási céllal végzett folyóiratértékelést és kiválogatást a következő szempontokra kell építeni:

beszerzendő folyóiratok felderítése tartalmi elemzéssel;

az olvasók véleményének kikérése a beszerzendő folyóiratokat illetően;

a használat elemzése;

idézet számlálási adatok és mutatók felhasználása.

VICKERY általánosabban fogalmaz és arra vonatkozóan dolgoz ki nézőpontokat /3/, hogy miként lehet felderíteni a tudományosan jelentős szakirodalmi anyagot /köztük természetesen a szakirodalmilag fontos folyóiratanyagot/. Ennek módzatai szerinte a következők:

olyan források gondos elemzése, melyek alapján véve nem szakirodalom-értékelési céllal kerültek összeállításra, pl. idézet számlálási adatok;

bibliográfiák hasonló, numerikus értékelései;

könyvtári kölcsönzési térítvények összesítő értékelése;

kivonatok elemzése; folyóiratjegyzékek elemzése; naplók és kérdőívek, melyeket egy adott szakirodalmi anyag olvasásakor olvasók állítanak ki; kérdőívek, melyeket az olvasók olvasmányaikkal kapcsolatos véleményükről és értékelésükről töltenek ki;

tudósok napi időbeosztását tükröző feljegyzések.

A megrendelendő folyóiratok kiválasztását illetően mindenki elismeri azt, hogy olvasni, illetve ismerni kell azon tudományterület szakirodalmát, amelyre vonatkozóan folyóiratokat kívánunk rendelni, elemezni kell e tudományterület tudományos újdonságnak számító közleményeit, figyelni kell az ebben előforduló folyóirathivatkozásokat stb.

De mindezt hogyan valósítsa meg a folyóiratok beszerzője egy általános gyűjtőkörű vagy egy igen sokféle tudományszakot gyűjtő könyvtárban? Hiszen egyetlen vagy néhány könyvtári dolgozó nem olvashat, elemezhet minden létező tudományszakba vágó anyagot. Az Akadémiai Könyvtárban, a nemcsak szerzeményezésben járatos, hanem adott szakterületeket nivatásszerűen ismerő szakemberek szerzeményezési munkája mellett elindult valamiféle olyan próbálkozás, hogy a kurrens külföldi folyóiratállomány összetételének rendszeres vizsgálatát /5 évenkénti vizsgálati eredményeit/, szintén bekapcsoljuk a szerzeményezést befolyásoló meghatározók közé. Persze különösen akkor fogjuk tudni az elemzési adatokat érvényesíteni, ha a most folyó feltárás folyományaképpen majd magunk előtt látjuk, hogy a főgyűjtőkörű szakterületek mely folyóiratai hiányoznak állományunkból azok közül, amelyeket a nagy válogató nemzetközi periodikum-jegyzékek fontos folyóiratként tartanak számon. Természetesen igen sok más állománybeszerzési meghatározóval /használati, keresettség mutató; régóta járó folyóiratok hagyományos beszerzése; kiadványcsere- és kulturpolitikai megfontolások stb./ is számolnunk kell. Az az ideális kép tehát, amit EISOLD, VICKERY és mások a folyóiratbeszerzést meghatározó szempontokról megrajzolnak, a valóságban teljesen meg nem valósítható.

Más a helyzet azon könyvtárak periodikum-szerzeményezése esetén, melyek csak szűkebb szakanyagot tartalmaznak /pl. kutatóintézeti szakkönyvtárak/. Ezeknél két mozzanat érvényesül:

a szűkebb szakterület folyóiratait világviszonylatban valamelyest jobban át lehet tekinteni, mint több szakot egyszerre és így a válogatás nem jelent minden esetben megoldhatatlan problémát;

e szűkebb szakterületek esetében viszont annak felismerése jelenthet nagyobb nehézséget, hogy mely irányba, mely folyóiratokba szóródhatott - a közismert szakfolyóiratokon túl - az adott szakterületbe vágó anyag.

E könyvtárak beszerzési politikájában folyóiratickek részletes szakozáson alapuló elemzése nem annyira döntő, mint a BRADFORD-féle szóródási jelenség vizsgálata. Különösen a külföldi folyóiratokkal kapcsolatban volna - feltevésünk szerint - szükséges néhány olyan támpont ismerete, mely eligazíthatná a szakkönyvtárost, hogy a szoros értelemben vett szakmai folyóiratokon túl mely általánosabb jellegű vagy más szakhoz tartozó lapokban találhat szétszórta a saját könyvtára gyűjtőkörébe vágó tanulmányt. Ugyanez a szóródási jelenség a magyar folyóiratokra vonatkozóan is érdekes lehet. Külföldi viszonylatban többen, hazai viszonylatban viszont még igen kevesen foglalkoztak ilyen felmérésekkel. A későbbiek során mindazonáltal egy idevágó hazai felmérést részletesebben is bemutatunk.

1.12 A periodikum-szerzeményezés volumenének határai

A folyóiratok sokfélesége más vonatkozásban is kapcsolódik a könyvtári gyakorlathoz: vajon a könyvtár gyűjtőkörébe vágó folyóiratok világviszonylatban minél teljesebb, hiánytalanabb beszerzése hatékonyabbá teszi-e az adott folyóiratok segítségével történő kutatást? – merül fel egy gyakorlati kérdés. Véleményünk szerint a kutatás hatékonyabbá csak egy bizonyos állománygazdagítási pontig válik, s ettől kezdve a további gazdagodás inkább veszélyt, semmint előnyt jelent. A gazdagság bizonyos szinten túl ugyanis a kutatóban már a reménytelenség érzetét keltheti a szakirodalom áttekinthetlensége miatt. Egy korábbi tanulmányunkban /4/ az Akadémiai Könyvtárban olvasott szakirodalom felhasználásával azt vizsgáltuk, hogy 1966 folyamán – bizonyíthatóan – milyen publikációk készültek. A folyóiratbeszerzés teljességi törekvéseinek ilyen jellegű határaitól egzakt képet akkor kaphatnánk, ha egy korlátozott teljességű és egy viszonylag hiánytalan gyűjteményre vagy egyazon gyűjtemény mérsékelttel fejlesztett állapotára, majd rendkívüli módon kiegészített szakfolyóiratanyagára vonatkozóan összehasonlításokat tehetnénk arra nézve, hogy az ott olvasott anyagból milyen tudományos művek születtek. – Magától értetődik, hogy adott szakterület fejlődésével természetszerűen együtt jár egy-egy új folyóirat megszerzése /az új beszerzések tárlójában való bemutatása/, és ez serkentően hathat a kutatók érdeklődésére.

1.13 A referáló folyóiratok helye a periodikum-szerzeményezésben

A tul. gazdag állomány áttekinthetlenségén könnyíthet a referáló folyóiratok beszerzése. A referáltság kérdésével az 1.19 pontban még foglalkozunk. Itt csak annyit említünk, hogy az imént idézett tanulmányunkban /4, p.113./ közölt megfigyelés szerint a referáló folyóiratokat a társadalomtudományok területén meglehetősen kevesen használják. E jelenség okát még nem sikerült biztonsággal megállapítanunk. Lehet, hogy az Akadémiai Könyvtár sok esetben magasan kvalifikált olvasói olyan biztonsággal tájékozódnak saját szakmájuk nemzetközi anyagában, hogy nem szorulnak referáló folyóiratok használatára; lehet, hogy az e folyóiratokra vonatkozó propaganda hiánya eredményezi a kedvezőtlen képet; lehet, hogy a könyvtárba érkező olvasók már más könyvtárban használtak referáló folyóiratokat és ide már csak a primér anyagért jönnek stb. Mindenesetre – e tapasztalatok ellenére – véleményünk az, hogy az állomány nagyságának nyomasztó hatásával szemben nagy könnyebbéget jelent minél több referálólap, vagy referátumokat bőségesen közlő szakfolyóirat beszerzése a társadalomtudományok területén is. E referáló anyagrészt – ha nem kifejezetten referáló folyóiratokról van szó – sokszor rejtett kincs, ami – szakszerű feltárás esetén – kiterjesztheti az áttekintést az állományban ténylegesen meg nem lévő periodikumok felett is.

M. von ARDENNE és S. REBALL olyasmit jósolnak /5/, hogy a referáló folyóiratok a jövőben veszíteni fognak jelentőségükből; mi nem osztjuk e nézetet.

1.14 A könyvtárak közötti kooperáció a periodikum-szerzeményezés terén

A TMT ez évi 6.számában megjelent szakirodalmi áttekintésünkben hivatkoztunk a nemzetközileg folyamatosan növekvő folyóiratárakra vonatkozó közleményekre, köztük a TMT-ben megjelent idevágó anyagra is /6/. Míg az eddig említett pontoknál a válogatás módszerén volt a hangsúly, a legnagyobb gondot végül is nem egyszer éppen az jelent, hogy a kellő mennyiségű szakfolyóirat beszerzéséhez nincs fedezet. Sok könyvtár esetében tehát nem az anyag gazdagsága, a szakirodalom bősége, hanem éppen ellenkezőleg, ennek szűköse volta jelent gondot. E tekintetben lehetne segítség a könyvtárközi kooperáció. E megoldásnak igen nagy nemzetközi szakirodalma van. Az idevágó irodalomban számos szovjet és népi demokráciákból származó közleménnyel is találkozunk. Az angol D. GRENFELL /7/ híres és több kiadást megért kézikönyvében is részletesen foglalkozik a folyóiratbeszerzés koordinálásával /18-22.p./ I.P. OSZIPOVA /8/ véleménye szerint a folyóiratok országos állományában az egyes könyvtárak közötti átfedések, valamint az ún. fehér folatok felfedésének kérdését az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtáraknak kell rendezniük. Hasonló gondolatokat közöl G.P. PONOTOV /9/. Ő is úgy látja, hogy a folyóiratok és általában a szakirodalom beszerzésének koordinálásával az általános tudományos nagykönyvtáraknak kellene foglalkozniuk. Figyelmét azonban a természettudományok és a társadalomtudományok kapcsolatára fordítja, mivel úgy látja, hogy a koordinálás során e két nagy tudományterület egyre nyilvánvalóbb szerves kapcsolatára is tekintettel kell lenni s ki kell jelölni a koordinálási alapelveket, szoros kapcsolatot építve ki az általános tudományos könyvtárak, a tudományos-műszaki tájékoztatás szervei és az ágazati szakkönyvtárak között. A társadalomtudományok terén - szerinte - már eleve az általános tudományos könyvtárak jogosultak e feladat végzésére. M.Ja. KAGANOVA úgy véli, hogy nemcsak a külföldi, hanem a hazai szakirodalom beszerzését illetően is joggal felmerülhet bizonyos koordinációs törekvés /10/. A cseh szakirodalomban többek között J. ZAHRADIL /11/ foglalkozott ezzel a kérdéssel, javaslatot téve arra, hogy a cseh akadémiai könyvtári és tájékoztatási hálózaton belül miként kellene megoldani e feladatot. Antonín DERFL /12/ J. ZAHRADIL-lal szemben immár nemcsak az akadémiai hálózaton belüli koordinálás kérdéseivel foglalkozik, hanem az állami tudományos könyvtárak és információ központok, valamint az egyetemi, illetve főiskolai intézmények könyvtárai közötti kooperáció kérdésével is. J. ZÁVADA /13/ javaslata nem annyira elméleti, mint inkább már a gyakorlat felé mutató. Javasolja, hogy az ún. Socratus* számítógépes rendszert használják fel a külföldi /később a hazai/ állománygyarapítás központi szervezésére, sőt a szerzeményezés koordinálásán túl egyéb szolgáltatások /reklamá-

* Socratus a következő mondat szavaiból keletkezett szigla: specification of requests, ordering requested documents, cataloging, references, acquisition, telecommunications, urgencies, statistics /by help of computer/. /A kérések pontos meghatározása, a kért dokumentumok megrendelése, katalógizálás, tájékoztatás, akvizíció, távközlés, reklamálás, statisztika /számítógép segítségével./

lás; korszerű, naprakész feldolgozás stb./ esetében is. A terv a beszerzési javaslatokat az állami könyvtári újdonságjegyzék anyagára alapozná. Lengyel viszonylatban A. BALCER /14/ és Maria DEMBOWSKA /15/ foglalkoztak a kérdéssel. Lengyelországban - mint köztudott - a tudományos könyvtárak nem közvetlenül, hanem egy állami szerv közbeiktatásával rendelnek folyóiratokat. Ez lassító körülmény - DEMBOWSKA szerint - és sokszor folyóiratszám-hiányokat is eredményez. A lassúság vádját reálisnak érezzük, de ami az említett hiányokat illeti, ezek a közvetlen rendelés esetén is keletkezhetnek. /Ezt csak gondos reklamálassal, sőt néha csak mikrofilmes vagy egyéb állománypótlással lehet kiküszöbölni./ DEMBOWSKA adatai szerint a lengyel könyvtárakba 1970-ben 8462 féle folyóirat érkezett /az OSZK által kiadott "Kurrens külföldi periodikumok a magyar könyvtárakban" c. kiadvány 1971. évi kötete kb. 16 000 féle folyóirat hazánkba érkezéséről tud. Lehet, hogy Lengyelországba 1970-ben kevesebb folyóiratirészeség járt, mint hazánkba? Vagy a folyóiratnak minősített anyagot értelmezik másként a két országban?/ DEMBOWSKA mindenesetre kifogásolja, hogy egyes folyóiratok 100-nál több példányban érkeznek. V. MOLDOVEANU /16/ a román koordinálási törekvésekkel foglalkozik. Kolozsvárott ez már 1920-ban felvetődött. Ekkor itt elkészült a városban lévő összes természettudományi és orvosi folyóirat központi katalógusa. Országos viszonylatban 1954-ben merült fel a koordinálás igénye. MOLDOVEANU szerint a koordinálás egyik feltétele az is, hogy nagyon gyorsan kell értesülnie a koordináló központnak a világban megjelenő különféle új folyóiratokról.

Jóllehet mindenütt sok a javaslat, ám a koordinálás már megvalósult eredményeiről kevés szó esik.

Nézetünk szerint az ügyel kapcsolatban részben M.D. CARTER és W.J. BONK /17/ találják fején a szegyet, amikor a kooperálással szembeni pszichés akadályokat említik. Vannak folyóiratok /pl. hazai viszonylatban sokszor ilyen a Nature, a Scientific American, a Science stb./, amelyek valósággal státus-szimbólumok egy-egy intézmény számára, amelyeknek előfizetéséről a nevezett intézmény - mégha ez a folyóirat egyazon épületen belül egy másik intézménynek is jár - nem szívesen mondana le. Nehéz tehát átállni a gyűjtés megszokott rendszeréről a kooperálás rendszerére. S való igaz, nem minden intézmény egyformán gondosan tárol. Mi lesz, ha a gondosan tároló intézmény lemond egy folyóiratról s valamilyen okból kifolyólag nem kapja meg e folyóiratot a másik intézménytől, ahonnan a koordinálás szerint meg kellene kapnia?

1.2 A periodikum-termés gyorsuló ütemű növekedése és a könyvtári gyakorlat

A világ periodikum-termésének évenkénti növekedési trendje - mint ezt a már idézett szakirodalomismertető tanulmányunkban jeleztük - elég gyors. A növekedés azt eredményezi, hogy a könyvtáraknak nemcsak a ma járó folyóiratok jövőben megjelenő évfolyamai számára kell üres raktári helyet biztosítaniuk, hanem újonnan megjelenő újabb és újabb folyóiratok s ezek majdani újabb évfolyamai számára is. Így a

periodikum-termés állandó növekedése a könyvtári gyakorlatban komoly raktározási gondokat eredményez a dokumentálási, feldolgozási nehézségek mellett. A raktárgondokon való enyhítés egyik legkézenfekvőbb megoldása a kevésbé használt anyagnak regionális depozitáriumokba való szállítása - miként ezt CARTER és BONK javasolja /i.m. p.254./. Ám - miként a szakirodalmat ismertető tanulmányunkban már említettük az idevágó nézeteket - a kevésbé használt anyag elkülönítése problematikus: egy-egy korábbi, a felezési idő törvénye szerint már használaton kívülinek minősülő évfolyam különböző okok miatt mégis keresett lehet, vagy ilyenné válhat. Az elkülönítés tehát a raktárgondok leghatékonyabb megoldása, de ezt igen komplex értékelés alapján kell végezni.

1.3 - 1.4 A periodikum-cikkek összmennyisége, a cikkek számának gyorsuló ütemű növekedése mint periodikum-gyűjteményi gond

A periodikum-termés tanulmány- és cikkanyagának száma, valamint e cikkanyag számának növekedése a dokumentálás szempontjából jelent gondokat. E témakör gyakorlati tapasztalatainktól távol áll, ezért itt ehhez nem kívánunk hozzászólni.

1.5 A periodikumok típusok szerinti strukturálódása és a könyvtári gyakorlat

1.51 A formális szempontu tipizálás bírálata

Idézett tanulmányunkban hivatkoztunk a periodikumoknak folyóiratokra és egyéb időszaki kiadványokra való széttagolására, továbbá a folyóiratoknak saját kategóriájukon belüli további csoportosítására. A tudományos kutatás nézőpontjából sokszor kevés különbség van egy-egy évkönyv /pl. a Gutenberg Jahrbuch/ és egy-egy szoros értelemben vett szakfolyóirat /pl. a Biblos/ között. Ezért adott könyvtár folyóiratállományának dokumentumtípusok szerinti formális elemzését feleslegesnek tartjuk.

1.52 A periodikumok két nagy családja: a primer és a szekunder periodikumok

Sokkal fontosabb elemzési szempont a periodikumoknak primer és szekunder periodikumokra való bontása és az állomány e szerinti elemzése. De vajon érdemes-e ilyen elemzést végezni? M. ARDENNE és S. REBALL azon a véleményen vannak - mint már említettük -, hogy "a szekunder irodalom ma még hasznos, de a jövőben veszíteni fog jelentőségéből". Részben a szekunder irodalom jelentőségét látszik csökkenteni

számos kutató véleménye, mely szerint nem egyszer olcsóbb egy adott kísérletet /pl. kémiai gyártásfolyamat egy részletére vonatkozó kísérletet/ elejétől fogva végigvezetni, semmint e kísérletre vonatkozó szakirodalmat kikeresni. Magunk más véleményen vagyunk, s egy-egy könyvtár állományán belül hasznosnak tartjuk a referálólapok /a szerzőkunder periodikumok/ elkülönített elemzését. /Ilyesmit végeztünk is egy tanulmányunkban /18, p.25-26./ az Akadémiai Könyvtár 1966. évi állományára vonatkozóan. Ujabban nem folytattunk idevágó elemzést./

1.53 Az "egyetlen hazai példány"-periodikumok

Hasznos szempont a periodikumok "egyetlen hazai példány"-ának az állomány egyéb anyagától való elkülönítése. Idézett tanulmányunkban, ahol ilyen irányú állomány-szétválasztást is végeztünk /4, p.84-88. és p.146./, megállapítottuk, hogy az Akadémiai Könyvtárba esetlegesen, vagy éppen csak egyetlen alkalommal belátogató olvasók "nem annyira az 'egyetlen hazai példány'-periodikumok miatt jönnek be ..., mint inkább az egy területre vonatkozó legszükségesebb szakirodalmat szinte egy helyre összesűrítő alapfolyóiratok kedvéért" /4, p.146./. Tehát nem is csoda, ha nem pusztán az "egyetlen hazai példány"-periodikumok megszerzéséért, hanem még fokozottabban az ún. "kulcsfolyóiratok" beszerzéséért folyik a harc. Ami bizonyos ellen-tendencia az állománybeszerzési koordinálással, racionalizálással szemben.

1.6 A periodikumok nyelvek szerinti csoportosítása és a könyvtári gyakorlat

Néhány évvel ezelőtt, a "Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke" c. kiadvány ismertetése kapcsán /19/ néhány adatot ismertettünk arról, hogy 1965-ben Magyarországon hányféle hírlap és folyóirat jelent meg, illetve, hogy ezeknek milyen volt a nyelvi megoszlása. Az ekkor kurrens 1557 hírlap, illetve folyóirat közül 160, tehát valamivel több mint 10% volt idegen nyelvű. A jelenlegi helyzetre nézve a Magyar Folyóiratok Repertóriuma által feldolgozott hírlap- és folyóiratanyag nyelvi megoszlását néztük meg. A 425 kurrens folyóiratból 62 az idegen nyelvű, ami alig több mint az anyag 14%-a. Tehát az elmúlt években a nyelvi megoszlás területén magyar viszonylatban lényeges változás nem történt.

Ha adatszerűen még nem is bizonyítva, de megfigyeléseinkre támaszkodva nyugodtan állíthatjuk, hogy a világnyelveken megjelenő folyóiratok száma növekvő tendenciát mutat. Nemcsak Európában, hanem a világ minden táján találkozunk ezzel a jelenséggel, csak egy példát, Japánt említve meg /vö. I.C. O'BRIAN cikkét: 20/. A Szovjetunió közléseiben is tapasztalható egy olyan tendencia, hogy a tudományos folyóiratok cikkanyagának egy része orosz nyelven, vagy legalábbis orosz vagy más világnyelven megfogalmazott részümevel jelenjen meg.

A tudományos cikkanyag világnyelvekre való koncentrálódásával

szemben - érdekes módon - egy másik tendenciát is megfigyelhetünk. D.E. DAVINSON /21, p.194./ a következő megállapítást idézi ezzel kapcsolatban: "Az angol kutatóknak szembe kell nézniük azzal a lehetőséggel, hogy a közeljövőben a világ irodalmának növekvő hányada olyan nyelven fog megjelenni, amelyen jelenleg csak kevesen olvasnak."

A tudományos és szakkönyvtárak részére a tudományos folyóiratok soknyelvűsége kettős problémaként jelentkezik: egy-egy szakterület információs anyagának /azaz tudományos folyóiratainak/ szerkesztésénél nem szabad, vagy csak igen kis mértékben lehet a nem világnyelvet mint szerkesztést befolyásoló tényezőt figyelembe venni. Másrészt viszont megfigyelhető, hogy a folyóiratok nyelvi hovatartozása negatívan befolyásolja a használatot. Ha ez így van az Akadémiai Könyvtárban, ahol az olvasók jelentős része tudományos kutató, mennyivel inkább szembe találjuk magunkat ezzel a problémával egyéb könyvtári területeken. - Természetesen dokumentációs feltárással /tartalomjegyzék-fordítások készítése, cikkek referálása stb./ a nyelviileg nehezebben megközelíthető folyóiratokat elfogadható közelségbe lehet hozni az olvasók számára. D.E. DAVINSON /21, p.204-205./ röviden tájékoztat az idevágó nemzetközi vállalkozásokról. Szakterületenként több-kevesebb sikerrel tesznek is erre vonatkozó erőfeszítéseket, de a szélesebb szakterületeket átfogó vagy interdiszciplináris területek szakcikkeinek dokumentálása meglehetősen nehéz feladat és sok esetben megoldhatatlan is marad. Az idegen nyelvek oktatásának hatékonyabbá tétele mindenképpen célravezető lenne, mert akkor a kutatók egyre szélesebb rétegei saját fejlett nyelvismereteik segítségével igazodhatnak el szakterületük idegen nyelvű információs anyagában.

A tudományos nagykönyvtárak saját könyvtári lehetőségeikkel, a jelenlegi munkaerőhiányos helyzetben viszonylag keveset tudnak tenni ezen a téren. Bár bizonyára már az is segítséget jelentene az olvasóknak a nyelvi nehézségek leküzdése terén, ha az amúgy is végzett feldolgozó, illetve szakosító munka során a folyóirat nyelvét, az esetleges rézümék nyelvét, ha tartalomjegyzék fordítás van, annak a tényét és nyelvét meghatároznánk és erről a katalógusokon keresztül következetesen tájékoztatnánk olvasóinkat. Ennek vizsgálata, hogy egy-egy szakterület folyóiratanyagának mi a nyelvi megoszlása és ehhez hogyan viszonyul az adott könyvtár meglévő periodikum-anyagának nyelvi megoszlása stb., bár hasznos felmérés, de inkább a szerkesztő könyvtáros munkáját támogatja közvetlenebbül, mint az olvasóké.

1.7 A periodikumok un. felezési ideje és a könyvtári gyakorlat

1960-ban R.E. BURTON és R.W.KEBLER vezették be - a fogalom kristályosodásának bizonyos előzményei után - az információ felezési idejének fogalmát /22/. Ez az az idő, amely alatt az egy műben foglalt információk fele elavul. SZÁVA KOVÁTS Endre /23/ röviden ismerteti a BURTON-KEBLER-féle összefüggés további alakulását, s a POPILOV-féle /24/ információs ujdonsági idő-faktorból saját maga egy bizonyos POPILOV-féle felezési időt számít ki. Véleményünk szerint jogos SZÁVA-KOVÁTS aggodalma az iránt, hogy a társadalomtudományok, a maguk tudomá-

nyának egzaktabbá és mérhetőbbé tétele érdekében néha görcsösen és me-reven ragaszkodnak a természettudományok körében kialakított kvantifikációs módszerekhez, sokszor jóval azelőtt, mielőtt e módszerek a természettudományokban kikristályosodnának, megbízhatóvá válnának. "Ennek következtében - írja SZÁVA-KOVÁTS - legújabbban bizonyos területeken bizonytalanná, sőt már-már csaknem kérdésessé vált a divatos társadalomtudományi kvantifikáció értéke ..." /p.89./.

SZÁVA-KOVÁTS /i.m. p.98./ adatszerűen bizonyítja, hogy a BROWN-, illetve BURTON-KEBLER-féle felezési idő értékek több ponton megbízhatatlanok. A fizika felezési ideje BROWN, BURTON, KEBLER szerint 4,6 év /1952-1953/; SZÁVA-KOVÁTS szerint 4,11 év /1969/; a kémiaé az előbbiek szerint 8,1 év /1953/, SZÁVA-KOVÁTS szerint 4,9 év /1969/; a geológiaé az előbbiek szerint 11,8 év /1953-1954/; SZÁVA-KOVÁTS szerint 6 év /1969/ stb.

SZÁVA-KOVÁTS mellett számos külföldi szerző is felemlíti a felezési időérték mérések bizonytalansági tényezőit. M.B. LINE /25/ például azt hiányolja, hogy egy-egy szakterületre vonatkozó felezési időérték az egyes folyóiratok felezési idejéről semmit sem mond. Véleménye szerint az egyes szakterületek elavulási ütemén kívül e szakterületek növekedési üteme is befolyásolja a felezési időt s így a szakterületek közötti összehasonlítás /a növekedési sebességek különbözősége miatt/ már eleve problematikus. - A.SANDISON /26/ arra utal, hogy a hivatkozások csökkenésén mérhető felezési időt meglehetősen eltérő tényezők határozzák meg, mint a könyvtári keresettség felére csökkenését. Az utóbbi esetben például szerepe van az olvasók számának, a könyvtárban hozzáférhető egyéb témába vágó anyag mennyiségének stb. Az előbbinél, tehát a hivatkozásokon mért felezési időnél nagy eltérés lehet aszerint, hogy folyóiratban vagy könyvben történik-e a hivatkozás, s a szerint is, hogy folyóiratra vagy könyvre vonatkozik-e. E megfigyeléshez hozzátehetjük, hogy - szerintünk - még az sem mindegy, hogy a folyóirat információ anyagán belül miféle típusú információ felezési idejéről van szó. Például egy adott folyóiratszámban közölt szakbibliográfia sokkal hosszabb felezési idejű lehet, mint a tudományzak jelen állását felvázoló rövid cikk stb.

Emlitett tanulmányunkban /4, p.92-97./ mind a kurrens külföldi /56 szak/, mind pedig a kurrens magyar /53 szak/ anyag viszonylatában bizonyos százalékos használati adatok tükrében vizsgáltuk a keresettség csökkenését. Ez a módszer jóval egyszerűbb s nem olyan általános érvényű, mint az idézet-számláláson alapuló avulási együttható kiszámítása, de éppen a könyvtáranként eltérő könyvtári gyakorlat szempontjából bizonyos kérdések megoldásához /pl. bizonyos anyagrészeknek távolabbi letéti raktárba való kihelyezése stb./ nyújthat valamelyes támpontot. A könyvtárankénti különbségek lényeges voltát egyébként B.C. BROOKES /27/ is említi, amikor arra hivatkozik, hogy az avulási arányokat könyvtáranként ajánlatos és szükséges meghatározni.

1.8 A BRADFORD-féle szóródási törvény periodikum-gyűjteményi kihatásai

Az általános gyűjtőkörü tudományos könyvtár könyvtárosának, vala-

mint a szakkönyvtárosnak szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy a tudományos információk szóródása a növekvő periodikum-áradattal mintegy párhuzamosan, tehát exponenciálisan nő. S.C. BRADFORD első/28/a ma már klasszikussá vált megfogalmazása óta a szóródási szabály kérdése még mindig nem jutott nyugvópontra, hanem ma is széles körű elméleti viták kiváltója. A dokumentalisták és a szerzeményezéssel foglalkozó könyvtárosok részéről teljesen indokolt, hogy igen nagy jelentőséget tulajdonítsanak a szóródás jelenségének, hiszen nekik nemcsak azzal kell megbirkózniuk, hogy egy-egy szakterület folyóirat-áradatából a legfontosabbat, illetve a nap mint nap ujjonnan indulókat beszerezzék, illetve dokumentálják, hanem - ha mindezt jól elvégezték - még mindig ott áll előttük a veszély, hogy adott szakterület lényeges információi feltáratlanul maradtak sajátmaguk és ezáltal a kutatók számára is. Nem véletlenül használtuk itt a "feltáratlanok" kifejezést: a dokumentalista esetében valóban feltárással van szó, de még a szerzeményezés nézőpontjából is feltárással kell beszélnünk, hiszen az ilyen jellegű irodalomnak - tehát a nem szakfolyóiratokban lévő szakanyagnak - a kérdése, ezeknek az illetékes szakemberekhez való eljuttatása elsősorban nem is szerzeményezési, hanem feltárási kérdés. Véleményünk szerint egyetlen szakkönyvtáros, szakkönyvtári szerzeményező sem vállalkozhat arra - már csak anyagi okokból kifolyólag sem - hogy könyvtára profil szerinti szakterületétől igen távol eső folyóiratokat járasson csupán azért, mert ezekben egyszer-egyszer előfordul egy-egy, a szakterületre ténylegesen vonatkozó fontosabb információ.

A megoldás tehát - véleményünk szerint - hogy az ilyen átfogóbb, több tudományterületet képviselő folyóiratokat /vagy a kutatási hely-lyel nem rendelkező interdiszciplináris tudományokat reprezentáló folyóiratokat/ - elsődleges jelleggel - az általános gyűjtőkörű tudományos nagykönyvtárak szerezzék be. Ezzel megteremténék az alapot arra, hogy megfelelő dokumentációs feltáró munkával a bennük rejlő rejtett információk értékeit is felszínre juttassák. Ez a javaslat, természetesen, sok megoldási nehézséget rejt még magában, s az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárakban egy ma még nem létező vagy csak csírájában meglévő dokumentációs tevékenység megindítását, illetve ki-terjesztését tenné szükségessé.

A BRADFORD-féle törvényszerűséggel szemben - mint ismeretes - sok különféle kifogást támasztottak /vö. pl. Elisabeth A. WILKINSON kifogásait /29/ vagy azt a BROOKES által tett megállapítást, hogy nem bizonyos, vajon a BRADFORD-féle összefüggés érvényes-e a két vagy több tudományág összevonásából keletkezett újabb diszciplína folyóiratcik-kirodalmára is, vagy sem/. Az ilyenféle kifogásokat mi itt most nem ki-vánjuk sorra venni, csak egyet, a szerintünk leglényegesebbet emeljük ki. - A szóródási szabály esetében egy matematikai-statisztikai sza-bályszerűségről van szó. Márpedig a szóródást - szoros értelemben vé-ve - csak akkor nevezhetjük így, ha nem lépnek fel olyan körülmények, melyek e szóródás szabadságát, spontán szóródás voltát befolyásolják. Márpedig a szakkikkeknek a szakfolyóiratokban való elhelyezését ille-tően bizony többféle jelentkeznek ilyen körülmények. Egyes szakfolyó-iratok szerkesztőségei ugyanis - szerintünk még a természettudományi és műszaki tudományi területeken is - sokszor telítődnek kiadásra vá-ró cikk-, illetve hiranyaggal /vö. B.C. BROOKES ide vonatkozó megál-lapítását /30/. Így egyes szakkikkek, nem pusztán a szerző jószántá-

ból, hanem inkább kényszerűségből nem abba a folyóiratba kerülnek, melybe témájuknál fogva tulajdonképpen illenének, hanem általános szakfolyóiratokba vagy a kevéssé leterhelt rokonterületek szakfolyóiratainak valamelyikébe szóródnak.

Következtetés: A szóródás jelenségének vizsgálatát és állandó új-ravizgálatát e fenti körülmény még fontosabbá teszi s növeli az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárakra bízandó fent említett dokumentációs szerepének fontosságát. De következtetés az is, hogy a BRADFORD-féle szóródási szabály matematikai pontosságu érvényesülését a jövőben, az említett szerkesztőségi problémák várható növekedése miatt, egyre csökkenő mértékben szabad csak remélnünk. Ha egy szakra vonatkozóan ma megállapítjuk az akkor pontosnak mondható szóródási képet, ez egy év vagy néhány év múlva már merőben hamis kép lehet az akkori viszonyokra vonatkozóan. Netán az következik ebből, hogy nem is érdemes a szóródás jelenségével foglalkozni? Fenti javaslatunkat is azért tettük, mert igenis érdemes, csakhogy örök időkre megmásíthatatlan végeredményeket nem szabad várunk, s számolnunk kell azzal, hogy a szóródás adott szakterületek irodalmát illetően országonként más és más, s hogy nagyon is fontos az országonkénti szóródási eltéréseket is felderíteni.

A BRADFORD-féle szóródási törvénynek magyarországi vizsgálatáról DÖRNYEI Sándor /31/ nemrég megjelent munkájában számol be. DÖRNYEI nem vizsgálja a tudományok minden egyes szakában megjelent, hanem csak a természettudományokat és a műszaki tudományokat érintő cikkek szóródási adatait. Az egyes szakterületeken belül a szakfolyóiratokban és a nem kifejezetten szakfolyóiratokban közölt tanulmányok százalékos aránya a következőképpen alakult: Magyarországon 1971-ben; matematika 81,6% : 18,4%; fizika 55,9% : 44,1%; csillagászat csak szaklapban; kémia 90% : 10%; földtudományok 81,2% : 18,8%; biológia 64,5% : 35,5%; technika /ált.technikai lap - más műszaki lap - nem műszaki lap/ 17% : 64% : 19%; bányászat 75,6% : 24,4%; kohászat 66,1% : 33,9%; energiaipar 37,6% : 62,4%; gépipar 69,2% : 30,8%; építőanyagipar /építőanyagipar - építőipar - egyéb terület/ 35,7% : 38,9% : 25,4%; vegyipar /vegyipar - kémiai és rokon területek - más szakterületek/ 32,6% : 42,3% : 25,1%; könnyűipar 85% : 15%; élelmiszeripar 85,5% : 14,5%; magaspépítőipar /magaspépítési szaklap - építőipari szaklap - más szaklap/ 60,2% : 12,2% : 27,6%; mélyépítőipar /mélyépítési szaklap - építőipari szaklap - más szaklap/ 77,7% : 6,7% : 15,6%; építési szak- és szerelőipar /szerelőipari szaklap - építőipari szaklap - más szaklap/ 49,1% : 8,8% : 42,1%; területrendezés, urbanisztika /területrendezési szaklap - építőipari szaklap - más szaklap/ 41,9% : 11,6% : 46,5%; közlekedési ipar 74,8% : 25,2%; általános mezőgazdaság /ált.mezőgazdasági szaklap - egyéb mezőgazdasági szaklap - nem mezőgazdasági lap/ 48,8% : 20,5% : 30,7%; talajtan /talajtani folyóiratok - más mezőgazdasági szaklap - nem mezőgazdasági lap/ 28,7% : 53,9% : 17,3%; mezőgazdasági gépészet és építészet /mezőgazdasági és gépészeti lap - egyéb műszaki lap - egyéb építészeti lap - egyéb szaklap/ 42,9% : 22,5% : 22,5% : 12,1%; növényvédelem /növényvédelmi szaklap - más mezőgazdasági szaklap - nem mezőgazdasági szaklap/ 79,3% : 12,8% : 7,9%; növénytermelés /növénytermelési szaklap - más mezőgazdasági szaklap - nem mezőgazdasági szaklap/ 36,1% : 49,7% : 1,2%; kertészet /kertészeti szaklap - más mezőgazdasági lap - nem mezőgazdasági lap/ 27,1% :

57,3% : 15,6%; erdészet /erdészeti szaklap - más mezőgazdasági lap - nem mezőgazdasági lap/ 78,4% : 11,8% : 9,8%; állattenyésztés /állattenyésztési szaklap - állatorvosi szaklap - más mezőgazdasági lap - nem mezőgazdasági szaklap/ 23,2% : 20,3% : 32,8% : 23,7%.

DÖRNYEI fenti adatai - jóllehet ő ezt nem hangsúlyozza - több tekintetben arra utalnak, hogy a BRADFORD-féle szóródási törvény érvényessége nem kisérlhető nyomon mindenütt 100%-osan. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a vizsgált folyóiratfélésegek és a bennük közölt tanulmányok számának - egy nagy nemzetközi szintű felméréshez viszonyítottan - statisztikailag csekély volta nem vezethet teljesen szignifikáns eredményekhez. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy éppen a DÖRNYEI által elsődlegesen vizsgált MTESZ folyóiratoknál a népszerűségi tényezőnek is nagy szerepe van, ami a szóródási szabályt úgy befolyásolja, hogy a népszerűsége kevéssé számot tartó szakok /mélyépitőipar stb./ koncentráltabbak, a népszerűbbek /biológia; területrendezés, urbanisztika stb./ viszont az általános, valamint a "nem saját szakfolyóiratok" irányába széthuzottabbak.

DÖRNYEI említett tanulmányában természetesen egyéb kérdésekre is kitér, ám ezeket mi itt már nem ismertetjük, mivel tanulmányát kifejezetten a szóródási szabály nézőpontjából említjük.

Idézett tanulmányunkban /4/ felvetettük azt a kérdést is, hogy a közölt tudományos eredmények szakfolyóiratokba való szétszóródásának bradfordi modellje mellett ide tartozó érdekes jelenség az is, hogy a kutatók információikat szakterületileg mennyire koncentrált vagy szórt anyagból gyűjtik össze. E kérdésfelvetés kapcsán tanulmányunkban csak az Akadémiai Könyvtár folyóirattárában olvasott anyagra vonatkozóan rendelkezünk adatokkal, s így azt a kérdést, hogy olvasóink másutt mit olvastak, már nem tudtuk nyomon követni /vö. tanulmányunk 158.lapján mondottakat/. Adataink alapján tehát csak azt állapíthattuk meg, hogy 1966-ban az egyes szakterületeket /klasszika-filológia, nyelvészet, irodalomtudomány, történettudomány - matematika, fizika, kémia - orvostudomány, műszaki tudományok stb./ képviselő olvasók mit olvastak az Akadémiai Könyvtár folyóirattárából. Nagy vonásaiban még így is kimutathattuk azt, hogy a természettudósoknak sokkal koncentráltabb, azaz saját szakjukra korlátozódóbb az olvasásuk, mint a humán tudományok művelőinek. Ez utóbbiak között legkoncentráltabban az irodalomkutatók használták saját szakterületükbe vágó anyagot. Az orvosok és műszaki kutatók nem annyira a saját szakanyaguk olvasásáért, mint inkább kiegészítő anyaggyűjtési céllal használták az állományt, illetve "a szakterületükhöz szükséges, szélesebb tudományos látókört biztosító határtudományi anyagot" használtak /4, p.171./ Az azonban, hogy a tudományos kutatás egyes fázisaiban /anyaggyűjtés, kísérleti fázis, eredmény-összegezés stb./ mennyire koncentráltan, vagy a saját szaktól mennyire eltávolodóan olvastak szakanyagot kutatóink, már nem vizsgáltuk, valamint azt sem, hogy adott folyóirat számon belül a cikkanyagot, a figyelőrovatot, a recenziókat, a h iranyagot milyen megoszlásban, s a kutatás mely fázisában milyen megoszlásban használták.

1.9 A periodikumok nemzetközi referáltságának mutatói és a könyvtári gyakorlat

Az elmúlt években megjelent és a folyóiratgyűjteményekkel foglalkozó nemzetközi szakirodalmat áttekintve azt tapasztaltuk, hogy a folyóirat-referáltság kérdésének szakirodalma észrevehetően kevesebb, mint akár a BRADFORD-féle szóródási szabályra, akár az un. felezési időre vonatkozó szakirodalom. Pedig - véleményünk szerint - a referáltság ténye több figyelmet érdemel, mert megkönnyíti mind a kutató, mind pedig a könyvtáros munkáját; sőt ezen túlmenően a referáltság kérdésének egy-egy állam tudományos termése viszonylatában még kulturpolitikai vonatkozásai is vannak. Hiszen egy-egy állam, vagy ezen belül egy-egy intézmény számára korántsem közömbös, hogy az általa kiadott tudományos munkák, folyóiratok anyaga minél több helyen megjelenő referátumai révén hogyan válik nemzetközileg is hozzáférhetővé, a nemzetközi tudományos kutatás részévé. Sanford V. BERG /32/ rámutat arra, hogy a tudósok közül manapság egyre többen vannak azon az állásponton, miszerint az információ szétsugárzása éppoly fontos tényező, mint ennek termelése. E szempontból is fontos a referáltság ténye, mivel ez a tudomány szétsugárzásának egyik leghatékonyabb eszköze.

A referáltság kérdéskörével valójában három különféle megközelítésben lehet foglalkozni, azaz vizsgálhatjuk azt, hogy

egy adott ország vagy egy adott intézmény tudományos termését külföldön milyen mértékben referálják;

a nemzetközi tudományos eredményeket /könyveket, periodikumokban megjelent tanulmányokat/ milyen mértékben referálják egy adott országban;

egy adott periodikum-állomány, amely a nemzetközi periodikum-termes egy bizonyos részhalma, milyen mértékben tartalmaz nemzetközileg referált periodikumokat.

Az elsőként említett megközelítéssel kapcsolatban RÓZSA György 1960-ban megjelent tanulmányát említhetjük meg /33/, melyben a szerző a magyar társadalomtudományoknak az UNESCO kiadványaiban való szereplését /referáltságát/ vizsgálta statisztikai módszerrel. Ezt követte 1964-ben a DÖRNYEI Sándor szerkesztésében /34/ megjelent tanulmánykötet, amely arra vállalkozott, hogy a RÓZSA György által kiderített mutatók mellé megállapítsa a magyar természettudományi eredmények külföldi referáltságának mutatóit. A kémia, a biológia és az orvostudományra terjedt ki ez a felmérés. /E. VARGA Veronika foglalkozott a kémiai, RÁTZ Erzsébet a biológiai és DÖRNYEI Sándor az orvostudományi magyar szakirodalom külföldi referáltságával./ A szerzők megállapították, hogy a külföldi referálólapok korántsem csak a hazai idegen nyelvű periodikumokat ismertetik. A legtöbb különféle nemzetközi fórumon mégis a magyar Actákat referálják, de ennek oka a szerzők szerint az, hogy az Acták terjesztése jól szervezett, s nem feltétlenül az, hogy ezek idegen nyelvek. Azt javasolják, hogy a referálás megszervezését - amely szerintük külföld számára nem kellő színvonalú - egy-egy központi intézményre /országos tudományos könyvtár, kutatóin-

tézet/ bízzák. A hazai tudományos termés külföldi referáltságát kívánja elősegíteni RÓZSA György egy másik tanulmánya /35/ is, mely a magyar részvétel jelen helyzetét és lehetőségét taglalja a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban. Több idevágó feladat ellátására tesz javaslatot, de ezek nem mind érintik a referálás kérdéskörét. Van azonban e kérdéskört érintő javaslata is, többek között, hogy az Acták által le nem fedett tudományterületek /pl. közgazdaságtudomány/ nemzetközi referálásának ellátására egy idegen nyelvű /esetleg egy angol és egy orosz nyelvű/ referáló folyóiratot kellene indítani.

A nem magyar területen megjelent könyvek és folyóiratok tudományos eredményeit számos dokumentációs folyóirat igyekszik magyar nyelven tolmácsolni. E referáló /sőt gyakran csak bibliográfiailag feltáró/ tevékenység színvonalát, szakonkénti teljességét, illetve fehér foltjait azonban nem vagyunk hivatva elemezni. Annyi bizonyos, hogy elég nehéz e fontos kérdéskörben áttekintő képet és helyesen értékelő összegezést nyerni.

A referáltság kérdéskörének harmadik pontja az, ami immár személyes kutatásunknak is hatáskörébe esik. Azt vizsgáljuk ugyanis, hogy az Akadémiai Könyvtár profiljába vágó szakterületeket reprezentáló folyóiratainkat milyen mértékben referálják a különféle referáló fórumok. Ezzel a vizsgálódással kettős célnak kívánunk megfelelni: egyrészt folyóiratállományunk egy-egy szakterületének szakmai értékeléséhez támpontot szolgáltatni és egyuttal egy-egy szakterület folyóirathiányait felderíteni, immár nemcsak akadémiai könyvtári, hanem országos viszonylatban is; másrészt ráirányítani szakkutatóink figyelmét azokra a ritkaságsszámba menő folyóiratainkra, melyekről a referáló folyóiratokból egyébként nem értesülnének. A.H. HELAL /36/ és mások is utalnak arra, hogy a referáltság mértéke, mint indexszám, a folyóiratok értékelésénél összetevőként felhasználható. Feltevésünk szerint folyóiratállományunk egy-egy tételének olvasottsága, keresettségére bizonyára pozitív korrelációban van e tétel nemzetközi referáltságának mértékével, ám hogy milyen foku ez a korreláció könyvtárunk használoinál, ennek megállapítását csak a későbbiekben sorra kerülő vizsgálatainktól várjuk.

H I V A T K O Z Á S O K

- /1/ BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: A periodikum-állomány mint kutatási tárgy.I. = TMT 21.évf. 6.sz. 1974. p.391-406.
- /2/ EISOLD, W.: Methoden zur Auswahl von Zeitschriften für Bestandsaufbau und Dokumentation. = Mitteilungsblatt. Verband der Bibliotheken des Landes Nord-Rhein-Westfalen. 21.k. 3.sz. 1971. p.180-189.
- /3/ VICKERY, B.C.: The use of scientific literature. = Library Association Record, 63.k. 8.sz. 1961. p.263-269.
- /4/ BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományok kutatás szolgálatában. Budapest, 1971. Akadémiai Könyvtár. 230 p. 4 t.
- /5/ ARDENNE, Manfred von - REBALL, Siegfried: Die Dokumentenflut und die Wege zur Überwindung der gegenwärtigen Informationskrise. = Informatik, 16.k. 4.sz. 1969. p.21-26.
- /6/ DÁCZER Éva: Tudományos és műszaki kiadványok áremelkedése. = TMT 20.évf. 1.sz.1973. p.39-46.
- /7/ GRENFELL, D.: Periodicals and Serials. 2.ed. London, 1965. Aslib, XV, 223 p. /Aslib manuals 3.vol./
- /8/ OSZIPOVA, I.P.: Universzal'nije naucsnije biblioteki kak csaszt' obscsegoszudarsztvennoj szisztemü naucsnnoj informacii. = Biblioteki SzSzSZR, 37.k. 1968. p.108-120.
- /9/ FONOTOV, G.P.: Universzal'nije biblioteki i naucsnaia informacija. = Szovetszkaja Bibliografija. /36./k. 3/109./sz.1968. p.6-22.
- /10/ KAGANOVA, M.Ja.: Komplektovanie Central'noj naucsnnoj biblioteki Akademii Nauk Ukrainszkoj SzSzSZR novoj otecsestvennoj literatury. = Bibliotecsno-Bibliograficeszkaja Informacija, 74.k. 4.sz. 1969. p.89-104.
- /11/ ZAHRADIL, J.: Koordinace v doplnování fondu vedecké literatury. = Vedecké Informace, 8.k. 1-2.sz. 1971. p.33-44.
- /12/ DERFL, A.: Spolupráce informační soustavy s knihovnami. = Technická Knihovna, 12.k. 5.sz. 1968. p.135-139.
- /13/ ZAVADA, J.: Sokratus - projekt akvizicní, centralne-katalogizacní, lokacne-informační, bibliograficko-informační a statisticko-evidenční centrály pro vedecké a odborné knihovny. = Technická Knihovna, 13.k. 10.sz. 1969. p.299-307.

- /14/ BALCER, A.: Zagadnienie finansowania i koordynacji importu literatury naukowej i fachowej. = Aktualne Problemy Informacji i Dokumentacji, 17.k. 4.sz. 1972. p.12-15.
- /15/ DEMBOWSKA, M.: Problemy bibliotek naukowych. = Przegląd Biblioteczny, 38.k. 4.sz. 1970. p.321-339.
- /16/ MOLDOVEANU, V.: Problema rationalizarii achizitiilor de publicatii straine. - Rationalization of foreign publications acquisitions. = Probleme de Informare si Documentare, 6.k. 7.sz. 1972. p.28-61.
- /17/ CARTER, M.D. - BONK, W.J.: Building library collections. 3.ed. Metuchen, N.J. 1969. Scarecrow Pr. XII, 319 p.
- /18/ BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai. Budapest, 1968. Akadémiai Könyvtár. 50 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai. 56.sz./
- /19/ Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke - Index Periodicorum Hungaricorum /Szerk. Szűcs Jenőné/. Ism. Bükyné Horváth Mária. = Magyar Könyvszemle, 85.évf. 4.sz. 1969. p.432-433.
- /20/ O'BRIEN, I.C.: Languages of scientific and technical periodicals. = Scientific and Technical News, 20.k. 4.sz. Winter 1966. p.132. /Idézi: Davinson, D.E. i.m. p.208./
- /21/ DAVINSON, D.E.: The periodicals collection, its purpose and uses in libraries. London, 1969. Deutsch. 212 p. 2 t.
- /22/ BURTON, R.E. - KEBLER, R.W.: The "half-life" of some scientific and technical literature. = American Documentation, 11.k. 1.sz. 1960. p.18-22.
- /23/ SZÁVA-KOVÁTS Endre: A "felezési idő" mai értéke a természettudományi folyóiratirodalom hivatkozás-állományában. = TMT 20.évf. 2.sz. 1973. p.89-111. - A "felezési idő" kutatására vonatkozó eredmények rövid áttekintése a 90. oldalon.
- /24/ POPILOV, J.Ja.: K voproszu o kriterijah kacsesztvennoj i kolicsesztvennoj ocenki informacionnüh potokov i trudoemkoszti obra- botki isztocsnikov informacii. = Nauczno-Technicseszkaia Informacija, Szerija 2. 3.sz. 1968. p.3-6. - Vö. Száva-Kováts: i.m. p.90-92.
- /25/ LINE, M.B.: The "half-life" of periodical literature: apparent and real obsolescence. = Journal of Documentation, 26.k. 1.sz. 1970. p.46-54.
- /26/ SANDISON, A.: The use of older literature and its obsolescence. = Journal of Documentation, 27.k. 3.sz. 1971. p.184-199.
- /27/ BROOKES, B.C.: Obsolescence of special library periodicals: sampling errors and utility contours. = Journal of the American Society for Information Science, 21.k. 5.sz. 1970. p.320-329.

- /28/ BRADFORD, S.C.: Note on the scattering of papers in specific subjects in scientific periodicals. = Proceedings of the B.S.I.B. 1943. 3.sz. p.73-74.
- /29/ WILKINSON, E.A.: The ambiguity of Bradford's law. = Journal of Documentation, 28.k. 2.sz. 1972. p.122-130.
- /30/ BROOKES, B.C.: The derivation and application of the Bradford-Zipf distribution. = Journal of Documentation, 24.k. 4.sz. 1968. p.247-265
- /31/ DÖRNYEI Sándor: A hazai természettudományi és műszaki folyóiratok /különös tekintettel a MTESZ és tagegyesületei folyóirataira/. Budapest, 1973, Tájékoztatási Tudományos Társaság. 138 p. /Belső használatra./
- /32/ BERG, S.V.: An economic analysis of the demand for scientific journals. = Journal of the American Society for Information Science, 23.k. 1.sz. 1972. p.23-29.
- /33/ RÓZSA György: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban. Budapest, 1960. Akadémiai Könyvtár, 19 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 20.sz./
- /34/ A magyar szakirodalom külföldi referáltsága. /Összeáll. Dörnyei Sándor/ Budapest, 1964. Akadémiai Könyvtár. 85 p.
- /35/ RÓZSA György: Résztételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban. Budapest, 1964, Akadémiai Könyvtár. 17 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kiadványai, 40.sz./
- /36/ HELAL, A.H.: Überlegungen zum Aufbau des Zeitschriftenbestandes einer Universitätsbibliothek. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 17.k. 4-5.sz. 1970. p.300-308.

BÜKYNÉ HORVÁTH M.: A nemzetközi folyóirattermés mutatói és trendjei, és a könyvtári gyakorlat

A szerző a TMT 1974. 6.számában megjelent szakirodalom-ismerető cikkének tematikáját követve a következő kérdéskörök kapcsán szembesíti a nemzetközi szakirodalmi eredményeket a könyvtári gyakorlattal:

a világ periodikum-termésének nagysága a periodikumféleségek száma szerint;

a periodikum-termés évi növekedése;

a világ évi periodikum-termésében lévő cikkek, tanulmányok hozzávetőleges mennyisége;

a periodikum-termés cikk- és tanulmány-állományának évi növekedése;

a periodikum-típusok kérdése;

az un. "felezési idő" kérdése;

a BRADFORD-féle szakirodalom-szóródási szabály;

a periodikumok nemzetközi referáltságának mértéke.

A szerző szerint a periodikum-termés jelenlegi nagy volumene, sőt növekvő volta miatt egyre több erőfeszítést kell tennie a könyvtárosnak arra, hogy könyvtára periodikum-állományát elemezze, s arra, hogy a világ periodikum-termésének trendjeit minél alaposabban megismerje. Indexszámokat ad arra vonatkozóan, hogy az egyes magyarországi nagykönyvtárak az Ulrich-féle International Periodicals Directory anyagának méretéhez viszonyítottan százalékosan kb. milyen nagyságrendű kurrens külföldi periodikum-állománnyal rendelkeznek. Megállapítja, hogy a jól körülhatárolt könyvtári célnak megfelelő állomány optimális nagyságának meghatározása nem is olyan egyszerű, mivel a teljességre törekvő gyűjtés esetén a szakirodalom-dömping is akadály lehet a kutatásnak. Különböző megoldásokat említ arra vonatkozóan, hogy az állomány gazdagságából eredő áttekinthetatlenségen miként lehet urrá lenni. - A periodikum-típusokkal kapcsolatban megállapítja, hogy a referáló folyóiratok olvasottsága még kedvezőtlenül alacsony. Ezen elégtelen olvasottság okait röviden elemezve, a pesszimista véleményekkel ellentétben arra a következtetésre jut, hogy a referáló periodikumok beszerzése továbbra is kulcsfontosságú feladat. Csatlakozik azokhoz a nézetekhez, melyek a felezési idő fogalmának ellentmondásosságát emelik ki. Ugy véli, hogy míg az idézeteken alapuló felezési időszámításokat szakembereknek kell végezniük, addig a könyvtári használaton mért felezési idő kiszámítását végezze könyvtáros.

A BRADFORD-féle szóródási szabállyal kapcsolatban követi azt a nézetet, mely szerint a szóródási jelenség nemzetközi vizsgálata mellett indokolt a szakirodalom-szóródást egy adott ország szakirodalom-termésén belül külön is vizsgálni. Egy ilyen országhatáron belüli szóródás-vizsgálatra példaként említi DÖRNYEI Sándor felmérését a magyar társadalomtudományi és műszaki tudományi anyag szakágankénti szóródásával kapcsolatban. Rámutat a szóródási vizsgálatok eredményeinek a szerzeményezés nézőpontjából tekintett fontosságára. Ugy látja továbbá, hogy az általános gyűjtőkörü tudományos könyvtár lehetne hivatva arra, hogy az ösztudományilag általános, a szakáganként általános, illetve az un. interdiszciplináris folyóiratokban megjelenő szakmai információk szétszóródását feltárja. Csatlakozik B.C. BROOKES azon véleményéhez, hogy a folyóirat-szerkesztőségek cikkanyaggal való teletöltésének jelensége megzavarhatja a BRADFORD-féle szóródási szabály tiszta érvényesülését. Adatokat szolgáltat a tudományos célzattal való olvasás "szóródási jelenségeire": arra, hogy az olvasók milyen kon-

centrálisan olvassák saját szakjuk folyóiratait, illetve mennyire figyelik a határos területek anyagát, vagy az általános tudományos folyóiratokat is. A referáltság vizsgálati lehetőségeivel kapcsolatban ennek hármas irányára utal:

a hazai tudományos termés külföldi referáltságának vizsgálatára;

a külföldi eredmények hazai nyelven való referáltságának vizsgálatára;

annak vizsgálatára, hogy egy adott könyvtár folyóiratállománya mennyi és milyen mértékben referált tételekből áll.

Utal ez utóbbi referáltsági mutató értékelhetőségére a gyűjtemény nemzetközi tudományos értékének megállapításában.

Mrs. BÜKY HORVÁTH, M.: International indices of and trends in periodical production, and the library practice II.

As a continuation of her earlier review-article /TMT, 1974. Nr.6./ on special literature, the author now confronts the results achieved by the international special literature with the library practice by examining the following problems:

the division of the world production of periodicals by the number of periodical types;

the annual growth of periodical output;

annual increase in the number of published articles and studies;

types of periodicals;

the problem of the so-called "half-life";

BRADFORD's law of scattering in the field of special literature;

degree of abstracting periodicals on international level.

The author is of the opinion that due to the present voluminousness of periodicals available and to the upward trend of production, the librarian should make thereasons efforts to analyse the stock of periodicals in his library and to get well acquainted with the world trends in the production of periodicals. Based on Ulrich's In-

ternational Periodicals Directory indices are provided to express the percentage of current foreign periodicals presently available in the large libraries of Hungary. To determine the optimum size of the stock of library with well-defined objectives is by no means a simple task because the richness of collection, when a relatively complete coverage is aimed at, may, also impede literature search. The author offers several solutions for making the over-sized collection easier to survey.

With regard to the types of periodical literature, the author establishes that the use of abstracting journals on the part of the readers is inadequate. Analysing the situation one can come to the conclusion - as opposed to those who entertain pessimistic views - that the acquisition of abstracting periodicals is still a key issue. Clearly, the author shares the opinion of those who point out the contradiction that lies in the half-life concept. While the calculations of half-life based on citations should be carried out by professionals, determining half-life as measured in library practice ought to be left to the librarian's discretion. With respect to BRADFORD's law of scattering the view is maintained that the applicability of this law to special literature should be scrutinized not only on international scale, but also on national level. S.DÖRNYEI's survey, limited to national boundaries, is a good example of evaluating the effect of this law. Such a survey of material on stock was made in Hungary in the fields of sociology and engineering sciences, the latter broken down by special branches. The knowledge gained by such a survey can play a key role in the subsequent acquisition process. Furthermore, an investigation of BRADFORD's law should depict the scattering pattern of information communicated in their totality, as well as in their grouping according to branches in interdisciplinary periodicals. The author shares B.C. BROOK's opinion that editing offices saturated with articles may disturb the general validity of this law. Data at hand give scientific support to observations concerning the habits of readers, e.g. how intensely readers search through periodicals relevant or related to their field of interest and how deeply they concern themselves with periodicals of general interest. Then the directions of an investigation of abstracting activities are examined.

Firstly, one can investigate the extent to which abstracting services in foreign countries are focusing on Hungarian periodical production;

secondly, the degree to which foreign periodical literature is abstracted in Hungary, and finally,

the ratio of abstracted material in the stock of periodicals of a given library.

By deriving an index from the last point, one is able to evaluate the international scientific value of the collection under study.

БЮКИНЭ, ХОРВАТ, М.: Показатели и тренды международной периодики и библиотечная практика

Автор, следуя тематике статьи, появляющейся в № 6 нашего журнала, сравнивает результаты, взятые из мировой литературы, с конкретной библиотечной практикой в следующих кругах вопросов:

- количество выходящих во всем мире периодических изданий по отношению к числу разных;
- ежегодный прирост периодических изданий;
- количество статей, появившихся в периодических изданиях за год;
- ежегодный прирост статей;
- типы периодических изданий;
- вопрос "времени полураспада";
- закон дисперсии по Бредфорду;
- реферированность периодических изданий.

По мнению автора библиотекарь — из-за большого количества периодических изданий и, также из-за значительного их прироста — должен уделять все больше и больше внимания на анализ фонда периодических изданий в его библиотеке и на тренды международной периодики. В статье даются численные характеристики, выражающие в процентах отношение фонда некоторых крупных венгерских библиотек к фонду, указанному в International Periodicals Directory. Исследуется вопрос определения оптимальной величины фонда библиотеки, имеющей конкретную цель. В дальнейшем отмечается, что в случае полного комплектования литературы в какой-то области может оказаться, что как раз избыток мешает эффективному поиску. Описываются некоторые решения данной проблемы.

По отношению к типам периодических изданий отмечается, что реферативными журналами пользуются лишь в очень маленькой степени. Анализируя причины этого делается вывод, что вопреки этому явлению комплектование реферативных журналов является одной из важнейших задач. В статье автор присоединяется к тем, которые понятие "времени полураспада" считают противоречивым. По мнению автора "время полураспада" на основании осмысления должен посчитать специалист, а на основании обрабатываемости литературой — библиотекарь.

По отношению к закону дисперсии по Бредфорду автор считает, что помимо исследования данного вопроса в международном масштабе рассеяние научно-технической литературы должно быть исследовано и на материале какой-то определенной страны тоже. В качестве примера последнее автор изложит исследования Дьернеи о рассеянии общественной и научно-технической литературы по отраслям знаний. Отмечается важность результатов исследования рассеяния с точки зрения комплектования. По мнению автора общая научно-техническая библиотека с широким кругом комплектования должна раскрыть распределение литературы, выходящей в общенаучных, отраслевых и межотраслевых периодических изданиях. Автор, присоединившись к мнению Б.С. Брукса, считает, что пополнение

редакций периодических изданий многими статьями может привести и к такому случаю, что закон дисперсии по Бредфорду может не действовать в чистом виде. В статье приводятся данные, характеризующие рассеяние того, что читатели с целью получения информации в какой мере обращаются к журналам своей отрасли, журналам смежной отрасли и общенаучным журналам.

Что касается возможности исследования реферированности, то здесь можно разделить три направления:

- в какой мере реферируется отечественная литература зарубежом;
- в какой мере реферируется зарубежная литература в данной стране;
- определение того, что из периодических изданий, имеющихся в фонде библиотеки, сколько реферируется вообще.

Отмечается, что последняя характеристика может быть применена в оценке международной научной ценности фонда библиотек.

Frau BÜKY HORVÁTH, M.: Der Periodikabestand als Gegenstand der Forschung II. Kennwerte und Trends der internationalen Zeitschriftenproduktion und die Bibliothekspraxis

Die Thematik ihres in der diesjährigen 6. Nummer unserer Zeitschrift über die Fachliteratur erschienenen Artikels weiter verfolgend stellt Verfasserin die Ergebnisse der internationalen Fachliteratur im Zusammenhang mit den folgenden Fragenkreisen der Bibliothekspraxis gegenüber:

Grösse der Periodikaproduktion der Welt nach der Zahl der Periodikatitel;

die jährliche Zunahme der Periodikamenge;

die geschätzte Zahl der in der jährlichen Periodikaproduktion der Welt vorliegenden Artikel und Studien;

die jährliche Zunahme des Artikel- und Studienbestandes bei den Periodika;

die Frage der Periodikatypen;

die sogenannte Halbwertszeit;

die Bradfordsche Fachliteraturstreuungsregel;

das internationale Referieren der Periodika.

Wegen dem gegenwärtigen grossen Volumen der Periodika und wegen ihrer dauernden Zunahme muss der Bibliothekar dauernd bestrebt sein, den Periodikabestand seiner Bibliothek zu analysieren und die Trends in der Zeitschriftenproduktion der Welt möglichst gründlich kennenzulernen. Es sind Indexziffern mitgeteilt, um anzuzeigen, von welcher prozentuellen Grössenordnung im Vergleich zum Material in Ulrich's International Periodicals Directory die Bestände der ungarischen Grossbibliotheken sind. Es wird festgestellt, dass die Ermittlung der Grösse des für wohlumrissene Bibliothekszielsetzungen geeigneten optimalen Bestandes gar keine einfache Aufgabe ist, da im Fall einer die Vollständigkeit anstrebenden Sammlung auch das Überangebot an Fachliteratur zum Hindernis der Forschung werden kann. Es sind verschiedene Lösungen des Problems erwähnt, wie die aus dem Reichtum folgende Unübersichtlichkeit des Bestandes bewältigt werden kann. Im Zusammenhang mit den Periodikotypen wird festgestellt, dass die Referatezeitschriften zu den weniger gelesenen gehören. Die Ursachen kurz analysierend gelangt Verfasserin, im Gegensatz zu den Pessimisten, zum Ergebnis, dass die Anschaffung von Referatezeitschriften trotzdem auch weiterhin eine wichtige Aufgabe bleibt. Verfasserin schliesst sich den Meinungen an, die den Begriff Halbwertszeit widerspruchsvoll finden, und sie vertritt die Ansicht, dass während die auf Zitaten beruhende Halbwertszeit von den Fachleuten errechnet werden muss, die auf der Bibliotheksnutzung beruhende Halbwertszeit zweckmässig von den Bibliothekaren errechnet werden sollte.

Im Zusammenhang mit der Bradfordschen Streuungsregel verfolgt Verfasserin die Ansicht, dass neben der internationalen Untersuchung der Streuungserscheinung es begründet erscheint, die Streuung der Fachliteratur innerhalb der Periodikaproduktion eines Landes auch separat zu untersuchen. Als Beispiel einer Streuungsuntersuchung innerhalb der Landesgrenzen wird die durch Sándor DÖRNYEI durchgeführte Ermittlung der Streuung je Fachzweige betreffs des ungarischen gesellschaftswissenschaftlichen und technischen Materials erwähnt. Es wird auf die Wichtigkeit der Streuungsuntersuchungen vom Aspekt der Bestandserweiterung hingewiesen. Weiterhin vertritt Verfasserin die Meinung, dass die wissenschaftliche Bibliothek mit allgemeinem Sammelbereich dazu berufen ist, die Streuung der in den gesamtwissenschaftlichen allgemeinen, in den die einzelnen Wissenszweige erfassenden allgemeinen und der in den interdisziplinären Zeitschriften erscheinenden Informationen zu erschliessen. Verfasserin schliesst sich der Meinung von B.C. BROOKES an, wonach die Erscheinung, dass die Redaktionen mit Artikeln gesättigt sind, die reine Durchsetzung der Bradfordschen Streuungsregel stören kann. Es werden Daten angegeben über die Streuungserscheinung im Zusammenhang mit dem Lesen mit wissenschaftlichem Ziel, d.h. darüber, wie konzentriert die Leser die Zeitschriften ihres Faches lesen bzw. wie sie die Zeitschriften der Grenzgebiete und die allgemeinen wissenschaftlichen Zeitschriften beobachten. - In Bezug auf die Untersuchung der Referierung wird auf deren drei Aspekte verwiesen: auf das Referieren der ungarischen wissenschaftlichen Literatur im Ausland sowie der ausländischen in Ungarn und auf die Untersuchung des Umstandes, wieviel und wie eingehend aus dem Periodikabestand einer Bibliothek Referate verfertigt werden. Es wird auf die Auswertbarkeit des Referierungsindex bei der Einschätzung des internationalen wissenschaftlichen Werts einer Sammlung hingewiesen.